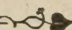
Naše řeč ROČNÍK XXIV. ČÍSLO 7.

V. Flajšhans:

Ptačí jména a náš slovník.

Snad nic není suchopárnějšího pro toho, kdo jich nepotřebuje, nežli slovník a mapa, — a přece nic zase zajímavějšího pro toho, kdo jim rozumí. A tak bývá vůbec s vědami. Jen dvě vědy, vlastně jen úseky vědecké, mají čestné příjmení ‚scientia amabilis' — ‚nauka milostná' — o ptácích a o rostlinách. Duší ptáka je zpěv — duší rostliny vůně; a jejich pěstitelé a milovníci jim dávají podle toho jména; platí staré rčení, že ptáka po zpěvu a květinu po vůni poznáváme.

Všimněme si zde jen jmen ptačích. Tak jako u rostlin se v nich jasně projevuje také duše lidu, jenž těm opeřencům jména udílí. V posledním sešitě vyložil na jednom oddílu Šmilauer krásně, jak se v těch jménech zachovala tvořivost našeho jazyka ze všech dob — od nejstarší doby indoevropské až do nedávných, takřka včerejších názvů. Po zásluze vděčně vzpomenul právě dvou velikých přírodopisců minulého věku, J. S. Presla a A. Friče, od nichž vlastně pochází dnešní naše názvosloví ptačí; ukázal, jak teprve Preslem byla utvořena možnost vědeckého poznání pro těch asi sto nám známých ptáků, a vyložil pěkně, jak dnes tato nejtěžší úloha, zjistit jména a jejich nositele, je zhruba vykonána.

Ale výsledek neúmorné práce těch dvou velikých odborníků není téhož rázu jako na příklad názvosloví chemických prvků nebo pojmenování nových hvězd, kde skutečně odborníci názvy sami vytvářeli pro věci nově nalezené. Veškeří ptáci (nemíním zde ovšem jednotlivé drobné odrůdy, nýbrž hlavní zástupce rodů) totiž měli již svá jména dávno dříve, nežli se ornithologie zrodila. Pojmenoval je všecky lid sám; a když lid zemí českých změnil svou prací kraj a jeho vnější podobu, takže potom zalé-

tali sem ptáci dříve nám neznámí (anebo byli přineseni našimi lidmi z ciziny), přinesli i tito ptáci již s sebou svá jména. Byla pak dvojí možnost: buď lid toliko upravil cizí jméno pohodlněji pro sebe (tak na př. byli pojmenováni upraveným jménem *bažant, papoušek, kanár* atd.), anebo se pokusili muži učení tato jména počeštit i myšlenkově, nejenom hláskami. Tak počeštili první překladatelé Písma jméno *pelikán* v *šediper* mylnou etymologií latinskou (nyní jsme se vrátili k původnímu cizímu názvu *pelikán*), nově *albatrosa* překřtili na *buřňáka* atd. K starým lidovým jménům domácím tak přirůstají nová tvoření, cizí vetřelce počešťují docela.

Jen školením poznáme původství slov jako *pštros, bažant, krocan* — jsou tak záhadná lidu jako původně domácí *strnad, hohol, žluva*. Šmilauer v onom článku pěkně ukázal, jak málo umělých zčeštění národ schválil; o tom dějiny jazyka poučují výmluvně.

Ze 16000 ptáků (jednotlivých rodů) připadá jich na Evropu jenom několik set; z nich zase na dnešní naše území české a moravské jenom asi půl třetího sta. Ale mezi těmi během 200 let pozorovanými jedinci je největší část hostí, někdy jednou, jindy zase jen na jednom místě pozorovaných. Všech ptáků, kteří žijí jen v Evropě a neopouštějí ji, jest jenom asi 50 — tak málo; a všech ptáků u nás častěji pobývajících, když počítáme i stěhovavé (do Afriky nebo do Asie) nebo hosty (ze severu, jihu a východu), jest sotva *sto* (když nepočítáme ptáky u nás lidmi opatrované a pěstované, jako jsou *husy, pávi, labutě, bažanti, kanáři* atd.).

Když prohlížíme první české názvosloví vědecké (r. 1853 Šafaříkem redigované), nalezneme ovšem sta slov nových pro vědy chemické, fysikální atd., ale stěží najdeme nějaký název ptačí (mimo ptáky cizokrajné). Tak nepatrně se změnila jména ptáků za sto let. Ale vezmeme-li do ruky náš nejstarší český slovník z doby Karlovy, nalezneme zase tatáž jména (asi 100, nepočítaje arci ptáky cizokrajné) — a vidíme srovnáním se sousedy, že těch 100 jmen si přinesli naši předkové již asi před 1000 lety sem do této země; některá z nich jsou ještě dědictví z doby indoevropské, mnoho jich je z doby, kdy jsme v severní Evropě sousedili s Germány a Balty, ještě více z doby praslovanské, veliká část pak přibyla nám společně s Polabany a Poláky. Čtenář může ve Starožitnostech Niederlových najíti jich asi polovic; ostatní doplnil Niederle na jiných místech a

nalezneme je v ‚Slovanech‘ Budilovičových. Tu a tam bylo nahrazeno některé slovo jiným, tu a tam změněna jen úprava (brhel—brhlík, droptva—drop, řeřáb—jeřáb atd.); již ten zjev, že tisíc let říkáme stejně *drozd, kos, vrána, káně, krahuj(ec), lelek, výr, sova* atd., svědčí sám o jedné vlastnosti slovanské, snad ne vždycky chvalitebné, o úctě k starému dědictví.

Ale můžeme hned dodati druhou vlastnost tohoto názvosloví ptačího, méně již známou. Není totiž těch jmen toliko *sto* pro těch sto jedinců, jak je oznamují naše slovníky a názvosloví, nýbrž aspoň *tisíc,* ne-li více, stále se měnících podle jednotlivých krajin a dob. Z těch se jen nepatrná menšina dostala do našich slovníků, na př. dnešního akademického. A přece v těchto lidových názvech viděl již Balbín duši lidu. Neboť kdežto knižně přijatý název jmenuje ptáka jenom podle jednoho znaku a jenom jediným způsobem, skoro každý kraj a každá doba si hledí znaku jiného a jiné formy. Takové nářeční odchylky byly již v nejstarší slovanštině: *skřivánek* ukazuje sice v celé slovanštině týž základ, ale Rusům slove *žavoronok, ševoronok* (o jiných jejich tvarech nemluvíc), Slovincům *škorjanec, škerjanec,* Polákům *skowronek* atd. atd. Slováci říkají *škorváň, škorvánok, škovráň, škovránoček, škrováň, škrovánek* atd., Moravané *škvrlánek, škřivánek,* Slezané *škobranek, škobruněk* atd., v nejstarších českých slovnících čteme *skřivanec, škřivánek, škřivanec, skřivánek, křivánek atd.* A čtenář slyší kolem sebe tolik jmen toho milého ptáčka, vidí, že jej také ostatní Slované nazývají zdrobnělými výrazy — jenom nikde neslyší přírodopisný název předepsaný *‚skřivan‘.* Tak hojné jsou tyto názvy živého jazyka národního a jak výrazné i pěkné — a jak otřelý a slabý jest výraz úřední!

Toto roztříštění jazyka až do nejmenších společností jest známkou stavu původního, s přírodou ještě žijícího. Tak se liší od nejstarších dob i při společném základě národ od národa, v národě zase kmen od kmene atd. Spisovný jazyk vytvořil své *skřivan* ze starších zdrobnělin. Nad tou hojností slov užasl již první vědecký sběratel těch názvů *Balbín;* sebral r. 1679 několik názvů pro jednotlivé *sýkorky,* ale dodává, že ptáčník z jednoho jediného kraje znal názvů *sedmnáct,* rozmanitých podle barvy peří, tvaru zobáku nebo hlavy, velikosti, očí, nožek atd. A r. 1890 nasbíral Šír pro jedinou sýkorku ‚koňadru‘ celkem 30 jmen českých (německých 25): vedle rozmanitých forem slova ‚koňadra‘ také ‚křížovka‘, ‚babčice‘, ‚hořňák‘, ‚uhlík‘, ‚patiťa‘, ‚ponrava‘, ‚pískora‘ atd. Z těch jmen znal ‚pískoru‘ již Balbín, ale právě jen to jediné; Šír sám užil ještě bezbarvého spi-

sovného názvu ‚sýkora obecná‘, nyní však, zajisté správně, má tato sýkorka již úřední označení *‚koňadra‘*, vytvořené národem.

Mnohému se toto tříštění jmen nelíbí. A skutečně vidíme, že jednotlivé kmeny, části velikého celku, osamostatňují se pak v národ a úzkostlivě si tvoří nový jazyk. Bývalo toto tříštění také u Vlachů, Němců a druhých národů; ale noví lidé dovedli sloučiti těch několik desítek zemiček v jednotný veliký stát a rozdílů nářečních užíti k zpestření společného jazyka národního. Nepotlačili ty rozdíly, ale postavili je do služeb celku. A právě pozorným studiem těchto domácích názvů ptačích, jak se vyvíjely po 600 let v jazyce spisovném, můžeme dojíti k bezpečnému postupu, jak šířiti vědění v duchu národním a lidovém.

Jde totiž právě o ty názvy opeřenců cizokrajných — máme je přejímat či překládat? Šmilauer ukázal, jak marné byly pokusy velikého J. S. Presla udomácnit u nás cizí jména slovanská, jako na př. *jevdoška, kasarka* atp., nebo překládat jména cizokrajná (všichni víme, jak sice Presl počeštil názvy všech prvků „lučebních“ — ale jak se v chemii z nich udrželo jenom nepatrné procento).

Mezi nejstaršími názvy praslovanskými nalézáme dvě zdánlivě domácí jména *sokol* a *krahuj;* jsou to názvy cizí, východního původu; od vých. lovců a jezdců poznali Slované tyto ptáky, pěstované a cvičené pro lov. A tak vidíme, jak staletí za staletími přijímají do jazyka tyto cizí prvky, množí vědění, až konečně za vlády Otce vlasti nastupuje doba, kdy mužové vědecky školení přistupují po prvé k soupisu jmen národních a rozšiřují znalosti dosavadní poznáním ptactva ostatní Evropy, Afriky i Asie. V té době mistr Klaret se svými druhy sepsal po prvé a nám zachoval dnešní naše názvosloví ptactva domácího, těch 100 jmen dnes každému z nás známých. Ale přecenil své síly — tak jako po něm, století po století, je přeceňovali jeho nástupci; vytvořil druhou stovku názvů, počešťujících výrazy cizí. Neodvážil se sice počeštit jména *bažanta, pštrosa* (tehdy ještě podle němčiny přesněji *‚štrusa‘), kapouna* atd., ale výrazy jako *morna, mucholt, nečánek, oskla, oslokrv* atd. atd. byly již od počátku určeny k zániku. Některé nebyly zlé, jako *plaček* = ulula, *větrožil* = chameleon, ale nebylo jich potřebí. Zrovna tak si počínal v šestnáctém století bosák Vodňanský, v osmnáctém Rohn, Pohl, Schimek-Šimek — s týmž výsledkem. Spoléhali více na svou vědu nežli na duši národa.

Ale ještě méně pro poznání našeho ptactva nalezneme u našich literátů a učenců těch prvních čtyř století. Málo si všímali

přírody kolem sebe — ptáčkové jim nezpívali. Ještě nejlépe znali Hus, Chelčický, Rokycana (a jiní) těch dvacet ptáků, jež Židům zakázal Mojžíš jísti, a pak ty ptáky, kteří bývali ve znacích šlechtických nebo o nichž vyprávěly středověké povídky. Tak znal lid i báječného ptáka *noha* (též původním názvem *gryfa)* nebo *fenixe* (Klaret jej zčeštil na *,ohňáčka')*, ale jen velmi vzácnou náhodou najdeme svědectví, že národ měl zrovna tak tisíce názvů svých nářečních jako dnes. Čirou náhodou ve své učené knize latinské zachoval Klaret jediné dva doklady pro lidové názvy *,březohlávka'* a *,poříčníček'*, dnes naprosto neznámé; čirou náhodou nalezneme u Vodňanského ptáka *červenáčka* (r. 1511), jenž se tak jmenuje ještě v lidové písni u Erbena (ve vydání Horákově str. 81), ale ovšem není zaznamenán ani v Gebaurově Slovníku staročeském ani v novém akademickém (jako ti dva předcházející). Uvádím jen ty příklady na důkaz, že v nich čtenář vidí touž správnou a zálibnou tvorbu jako dnes ještě na př. ve jménech *skřivánek, slavíček ,čermáček* atd. (NB. I ten *čermák* dnes zmizel z úředního názvosloví.)

Nové vzkříšení věd vedlo v XVI. století Němce *Gesnera* k prvnímu vědeckému sestavení ptačích názvů; až do té doby se přírodopisci většinou spokojovali sestavením abecedním. Ale jeho stanovisko neproniklo úplně; ještě Komenský ve své Janui i v Orbisu má názvů málo a dost chybných, jako jeho pramen Adam z Veleslavína. Teprve jeho vrstevník, jesuita Jan Victorinus, sestavil po prvé seznam všeho českého ptactva (Klaret zaznamenával ptactvo nejenom české) — a jeho seznam otiskl 1679 *Balbín,* s některými omyly. Tento Viktorinův soupis pokračuje v práci Klaretově, je zároveň poslední před vědou moderní. Všímal si již také názvů lidových — má celkem 160 jmen a s opravami Fričovými je dnes ještě velmi cenný.

Sto let později vystupuje *Linné* a jeho vědecká soustava po zápasu s *Kleinem* ovládá potom také naše ptakosloví. Ve školách vládne sice ještě věcný seznam ptactva ve Vocabularium trilingue, z něhož se r. 1764 učil pracně českým názvům Dobrovský, ale r. 1786 podniká již první moderní soupis českého ptactva na Zbirožsku *J. Jirásek* (arci německy) s názvy českými lidovými i vědeckými latinskými, s přesným označením výskytu. Viktorin i Jirásek byli vlastně diletanti, ale pracovali vědecky přesně a s láskou k lidu, práce Jiráskova pak dala Dobrovskému bezpečný základ pro rozhodný boj na rozhraní obou století. (Jiráskův soupis byl vydán v Abh. Společnosti nauk.)

Jako Dobner v dějepise, tak Dobrovský v jazykozpytě „mentiendi finem fecit“ — učinil konec všem bajkám. Slovnikáři jeho doby stavěli na Komenském a Veleslavínovi, Rohnovi a Wussinovi; Dobrovský měl odvahu prohlásit výklady těchto klasiků za hrubé chyby věcné i jazykové. Autorita velikého Komenského i arcitiskaře Veleslavína ztratila význam; tím více stoupla vážnost a cena mluvy lidové. Ve sporu s Thamem (zevrubně jsem to vyložil 1896 ve Zprávě gymn. vinohradského) ukázal Dobrovský zcela přesně, že oba tito klasikové byli neznalí jak rostlin, tak ptactva a že nestačí jen opisovati z knihy do knihy. Sám pak ve svém Slovníku hojně užívá názvů lidových, jednak od Slováků Lešky a Rybaye, jednak moravských z vlastních sbírek a českých od Puchmajera a jiných. Nová cesta byla otevřena.

Pohříchu však Dobrovský svou práci nedokonal. Druhý díl Slovníka dokončil r. 1821 Hanka, jenž často zkratkám Dobrovského neporozuměl a povolil své zálibě v rusismech; z této Hankovy práce pak zůstalo i v Jungmannovi mnoho chyb, ač patriarcha jich ještě více opravil. Jungmann se také nedovedl ještě všude rozhodnouti mezi zastaralým Kleinem a moderním Linném, přestože měl již k ruce také krásnou nejnovější sbírku Opizovu. Ale té užil jen zřídka — a ještě méně, ač ji také znal, vytěžil z první nejstarší sbírky Jiráskovy. Jemu zůstali vzory Komenský a Veleslavín.

Ale tento boj nového směru, zakládajícího tvoření názvů na tvorbě národní, přesně pozorované a zapisované z úst lidu lidmi vědecky školenými, se směrem starým, opisujícím z Veleslavína i Komenského bez kritiky a bez výběru, omezoval se téměř jen na Prahu; mimo ni však vyrůstaly daleko nebezpečnější sbírky, jež jevily nejhlubší úpadek — byly to pouhé překlady z němčiny, mnohdy za původní práci se vydávající. Taková byla 1778 kniha Šimkova, s titulem prvním německým: „Kurzer Auszug einer allgem. Geschichte der natürlichen Dinge“ (tam autor podepsán Schimek) = „Krátký veytah všeobecné Hystorye prirozenych věcy . . .“ (str. 124—164 „o ptácych auhlavne“) se spoustou tiskových chyb, arci podle Kleina; vyšla ve Vídni. Podobná, ač lepší, byla L. Bartolomeidesa „Historye přirozeni“, vyšlá 1798 v Ochtině a Pešti; ano ještě 1834 sepsal F. Šír v Jičíně „Krátký přírodopis“ (vydán v Praze 1835; o ptácích 36—48) s umělými novotvary, tou dobou již zcela zastaralý a po zásluze v Květech 1834 Amerlingem odsouzený. Tyto pokusy byly na štěstí překonány.

R. 1819 sbírala vláda z úst lidu česká jména ptactva — úkol ten vykonal F. M. Opiz na dvacíti panstvích a jeho elaborát chová v rukopise Národní museum. Sebral, podobně jako před ním 1786 Jirásek na Zbirožsku, veškerá česká jména pod latinskými hesly s německým překladem. Lví podíl mají ovšem názvy kraje čáslavského, kde Opiz vyrostl (byl syn známého polyhistora a čáslavského úředníka Opize), a pražského. Na 200 jmen je tu sebráno s přesným označením míst — a je to (až do práce Šírovy) práce v každém směru dokonalá; znal ji také Presl — od něho nejspíše Jungmann. Opiz sám nebyl vlastně odborník ornitholog; byl výborný botanik — ale jeho vědecké školení zamezilo každé novotaření a libovolné výtvory.

Ale tou dobou již roste J. S. Presl — o jeho působení krásně vyložil Šmilauer. A Preslovi děkují za vydatnou pomoc všichni tehdejší pracovníci o českém ptakosloví, ač Presl sám úplného soupisu ptactva nevydal. Preslovi je také věnován první úplný soupis 1822 v Dundrově Zeměpisu království Českého, jenž se ve věci samé mohl držeti velmi dobrého německého soupisu J. Poltova z r. 1813 (Handbuch d. Geogr. von Böhmen); Preslovi děkuje za pomoc také první dobrý „Přírodopis co kratochvilník školní“ Jana Filcíka z r. 1834 — a Preslovi konečně téměř za všecko děkuje dílo, jež v podstatě položilo bezpečné základy všemu tehdejšímu jazykovému snažení, Slovník Jungmannův 1834—1839, jejž právě Filcík v závěrku svého přírodopisu ohlašuje. Presl je skutečný autor veškerého vědeckého poučení Jungmannova, ale při tom zároveň je Presl již překonán. Neboť Jungmann znal kromě poučení Preslových ještě veškeré naše slovníky starší od Klareta až po Komenského, ale krom toho měl hojné příspěvky z úst lidu od přátel i čtenářů; novotvary Preslovy tonuly v záplavě dokladů ze živé řeči i staré tradice knižní; byly již nemožné přes to, že jich dosti hojně užil mladý A. Frič 1854 ve svém „Seznamu ssavectva a ptactva Českého Museum“. A byl tu již také sbor, jenž mohl autorisovati potřebné opravy — Matice česká při Nár. museu.

A tak *1843* vydává Matice s autoritou musejního výboru dr. V. *Staňka* Přírodopis prostonárodní (XVI+498 stran; o ptácích 88—143), jímž se vrací ornithologie česká k zásadám Dobrovského a jde stopou Jiráskovou a Opizovou, opřena o doklady Jungmannovy, dále. A za Staňkem jde 1849 *Pečírkovo* Vypsání živočichův (str. 416; ptáci 152—224), vydané s autoritou výboru pro vydávání českých knih pro gymnasia česká nově zřízená. Jaký to ohromný převrat od r. 1834, kde ještě vyšlo z němčiny přeložené neumělé skládání Šírovo, v několika

málo letech! Jak potom tím směrem šel dále A. Frič, četl čtenář u Šmilaura.

Ale zatím pokročilo vědecké zkoumání dále a v Německu vyrůstá ohromné dílo Joh. Friedr. *Naumanna,* Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas, dvanáct foliantů s nádhernými obrazy malovanými (poslední vydání 1896—1904), klasický vzor ornithologie světové vůbec. Pro nás v Naší řeči má nesmírnou cenu jeho pracný soupis veškerých latinských názvů vědeckých a lidových názvů ze všech řečí zeměkoule. Velmi dobře jsou sebrány názvy jihoslovanské, také české dobře uváděny (někdy přeskočil do české rubriky název jihoslovanský nebo maďarský, ale je to omyl snadno omluvitelný). Po stech jsou pro jednotlivé ptáky sneseny názvy francouzské a italské, po desítkách názvy germánské (německé, nordické, anglické atd.) a velmi názorně vidí čtenář, jak jednotliví národové vytvářejí jména svého ptactva. U nás ve své populární knize užil jeho sbírek slovanských Kněžourek (pohříchu nepoznal, že Naumann některých názvů slovanských užil v přepise anglickém a francouzském — a tak čtenář nevychází z údivu nad divnou ruštinou atd.). Tím způsobem je možno s jistotou dosti značnou tvořiti názvosloví přesné a lidové.

Neboť čtenář ve skvostných obrazích vidí názorně, jak se barva i velikost jednotlivých ptáků mění podle pohlaví, věku, roční doby, místa atd. Vidí docela jasně, jak lid v jednotlivých krajích zcela snadno ztotožňuje jedince různých druhů, jichž popis nikdy nemůže býti dosti úplný. Porozumí, proč na př. Klaret nebo Opiz mají tytéž názvy pro různé ptáky právem a jak chybně zase neodborní slovnikáři ztotožňovali jiné zcela nesprávně. U nás jen dvě díla šla stopou Naumannovou: 1890 *Vlad. Šír* (syn F. Šíra) sestavil, po vzoru otcově, podle 4370 zpráv ve svém ‚Ptactvu českém' spousty jmen českých i německých, většinou s přesným označením místa výskytu — je to nepřebraná studnice jmen, neocenitelná také českému jazykozpytci — a 1885/95 vzácný češtinář *F. Bartoš* sestavil pod latinskými hesly jména ptáků moravských a slezských podle jednotlivých nářečí. Pohříchu obě tyto vzácné hřivny, pravé poklady jazyka národního, zůstaly zakopány — nebylo jich náležitě užito ani odborníky ani slovnikáři dnešními.

Naši přírodopisci podle nového názvosloví vědeckého upravili nyní nově názvosloví ptačí a to bylo schváleno odbornými spolky i oběma příslušnými fakultami, pražskou i brněnskou. Krásná knížka Ot. *Štěpánka* (Jak poznám naše zvířata I, str. 54—154) popularisovala velikou práci našich ornithologů loni širšímu

obecenstvu; je tam obsaženo přes 300 názvů a je to veliký pokrok proti době dřívější. Ale přesto shledáme asi 25 názvů libovolných — a nenajdeme druhých 25 lidových a správných; je to ovšem malé procento. Pro příklad uvádím jen mysteriosního *rehka,* jenž ubral místo vzácnému a milému *čermáčkovi* . . .

Ohromná práce našeho akademického slovníku jest ovšem již původním plánem založena na mluvě spisovné a velmi pečlivě zaznamenává i knižně doložené tvary nesprávné i cizí slova, někdy třebas jenom jednou doložená. Ale jednotlivec není národ a Praha není celý svět. Čím dále tím více se ukazuje, že síla stromu je nikoli v jeho květech, jež první vichřice otluče a rozmetá, nýbrž v kořenech, jež musí odolati bouřím všem. Ten živý jazyk lidu má jednu přednost proti knize: špatné tvoření jednotlivců celek odmítá, a co přijal lid pro své ptáčky nebo rostliny, jest opravdu práce společná, prošlá ostrou kritikou všech krajanů a často zachovávající podání věků. Nikoli jednotlivci — ale národ; a ta krásná lidová jména živé přírody zaslouží jistě spíše místo v pokladnici národní nežli dávno mrtvá nedochůdčata nebo cizí vetřelci. Živým náleží svět, také živé řeči *celého národa.*

Karel Sezima:

Zlaté klasy ze sklizně letošní i minulých.

II.

Karel Konrád je z oněch zjevů našeho spisovatelského pokolení, jež rychle prošly několika směry literárními, aniž se tou měrou vzdaly *osobnosti,* aby v některém ustrnuly na trvalo. Sám Konrád si odtud osvojil, jen kolik svědčilo jeho růstu a rozvoji. Dnes vyspěl již na stupeň, s něhož může zmáhat, zvlášť po stránce tvárné, sebeobtížnější úkoly.

Bylo by na výsost zajímavé stopovat, jak se zároveň s vývojem jeho slohových hodnot upevňoval a jak zpřísňoval jeho názorový úhel i samo jeho jádro povahové. Souvislost obojího, souběžnost až k záměrnosti, lze tu přímo hmatat. Právě tak jako dvojdomou vynalézavost látky, z níž básník tvoří — a kterou je v širším smyslu všechen citový i zkušenostní obsah nitra — s vnějším tvarem a výrazem, jaký mu vtiskuje. Obojí se vyvíjí u každého rovně rostlého zjevu uměleckého ústrojně hned od inspiračního početí, sic jinak dřív nebo později zazvučí puklina. To však by daleko přerostlo meze této rubriky *ukázek*

domácí krásné prózy, vynikajících svou výtvarnou vypuklostí, malebností nebo kresebností nebo hodnotami spíš hudebními, rytmickými, melodickými a, v našem případě zvláště, zvukomalebnými.

Výbor nově vydané prózy ze staršího Konrádova údobí, „Dvojí stín“ (nákl. Melantricha), krom několika dadaisticky krkolomných eskapád a schválností, o jakých říkají mrzouti, že jim „není nic svatého“, a vedle dvou pietních literárních vzpomínek, na Ant. Sovu a F. X. Šaldu, obsahuje zejména kouzelný lyrický polotvar „Dinah“. Je to příběh samotářského, pro lehký přestupek uvězněného smolaře, který se ve své cele na smrt zamiloval do přeludu nahé černošky. Vnukla mu jej píseň, zaléhající sem oknem odkudsi — z gramofonové desky. — Z útlé tkáně zvukomalebné osnovy by bylo škoda trhat jednotlivé niti. Čtěte si však nahlas jenom tyto úryvky: „Naslouchaje tichu jako černým vlasům . . .“ Nebo: „Pojednou celý žalář oživl. Jako by sto datlů hledalo potravu . . . Vězňové si vyklepávali dobrou noc.“ Anebo třeba jen potichu zrakem chutnejte toto místo, kde si vězeň představuje svůj přelud, jak zpívá ukolébavku děťátku: „Jak se hodí říkati mu (malému černoškovi) broučku, když je celý černý.“ —

Avšak K. Konrád, tento člověk, jak jste právě asi uznamenali, zcela nevážný, třeba nikoli neschopný jisté něhy, jak snad přesto připustíte, napsal také knihu, která je dokonce čítána mezi nejdůstojnější památníky věnované obětem světové války. Jeho románový „Rozchod“ hořkým melancholickým vavřínem věnčí zvlášť ono sedmnáctileté mládí, jež poznalo dřív smrt než lásku. A mezi ním zas hlavně intelektuály, kteří se ani vojnou nedali rušit v horečném pracovním tempu, naopak, dovedli i za nepřátelské palby psát vědecká pojednání na př. z fysiky a lučby, jako onen mladistvý přírodovědec, potomek Purkyňův, jehož památce je kniha posvěcena především. Noli turbare . . . Vraťme se však k formě. Ta tam všecka dadaistická posunčina a šprýmování. Jak tu je vypravěč náhle lyricky zcitovělý, do hloubi pohnutý a — prostý! Jak je tu vše cudné, málomluvné, ani stínem fráze nezkalené! Jak vzácného zrna a zvuku nabývá u tohoto skeptika slovo *vlast!* To mluví za tucty citátů. — —

Potom přišly chvíle nadšeného spočinutí v klidu, kdy se zdálo, že čas poskočil o staletí . . . Ale tím studenější rozčarování, tím drsněji probuzená pochybovačnost — k novým poměrům a řádům. Básníci zpravidla hledívají méně k příčinám svých rozhořčení nežli k jejich důsledkům. Jejich soud je tvo-

řen vzrušením, ne logikou. A zase tu nelze jít věcně do podrobností, co všecko vydražďovalo Konrádův odpor. Lze to jenom stručně shrnout: nezaměstnanost, hlad a zločinné využívání těchto egyptských ran kořistníky, kteří ze všeho dovedou těžit pro sebe. Konrád ve svém „Středozemním zrcadle", zpola komorním essayi a zpola důvěrné zpovědi, s níž jako virtuosním tahem smyčce je spojena vzpomínka na strádání vlastní rodiny a na otcův skon, nikde nezapomíná na ušlechtilost rozeného stylisty. Nicméně s vysoka spravedlivými satirickými blesky bije ve všech směrech větrné růže a s nevinnou tváří říká všem nádherné jizlivosti.

„Každý z nás podlehl někdy v životě sběratelské vášni," míní a svádí jen na čísi původ po předcích, že „sběratelskou zálibu nevěnoval poštovním známkám, nýbrž selským usedlostem." — Zaznamenává, jak v té podivně zrcadlivé zemičce ministr jedné strany opatřoval nezaměstnaným chleba tím, že je oblékal do uniforem četníků, kdežto druhý, z jiné strany, z nich dělal samé exekutory, „až byl takto uniformován celý národ". — Nebo jak galantně vystihuje Konrád nezřízený přepych jedněch, příčinu bídy druhých: „Zdaněny hřebeny i hřebínky na hlavách dívek, ty těžké a velkorysé okrasy, zastrkané hustě vedle sebe tak, že vyčnívaly celou svou polovicí: stěží by sis dovedl představit zdejší ženy bez těchto cimbuří a střílen, dovršujících jejich sličnost, takže patřily k noci jejich kadeří jako cedrová vůně . . ." — —

Umělecky nejúčinněji však zhodnotil K. Konrád své slohové a výrazové vlohy v poslední knize „Postele bez nebes" (2. vyd. v Melantrichu). Název je vzat z protikladu k přepychovým ložím patricijským v honosných domech, hledících průčelím do náměstí, ale představujících zde dějiště jen svým otlučeným zátylím se skromnými východy do postranních, nemetených uliček. Děj je skrovný, ideou jest bolest *poznání,* prolínající i do pohádkového světa dětského a tam se ssedající v trpké uvědomování rozdílů stavů, bohatství a bídy, příkrých společenských valů a propastí. Tento proces prožívá malé děvčátko, také z periferie domu, dosud ukolébávané před zlozvuky světa kouzly divotvorného hodinářského krámu, kam tak dlouho zvědavě nakukovalo, až mu starý podivín hodinář dovolil čistit „nýtky rozkošně drobné, jako pestíky blatouchů". Autor se vám snaží všemi způsoby nasugerovat účinnost oněch mechanických zázraků. Činí to obrazem, blízkým psychologii dítěte a osvětlujícím kouty, „kam nikdy nevkročila noha dospělých". Nejprv tedy čtěte prostoduché postřehy jako *„křivonosý* let

můry", „*zdlouhavá* chuť syrupu" nebo „srny se sličnými běhy, dole *začerněnými jako od borůvek*". Malá Alžbětka se směje „jako kutálející se klubíčko"; hlas zestárlé herečky se zdá dětem tak krásný „jako píseň hraná na hřeben přes hedvábný papír", kdežto mluva paní domácí připomíná „slabiky kachního zobáku". Anebo cizokrajnější postřeh, nepochybně podle některé obrázkové knihy: „Nezralé plody bodláčí se podobaly *pravoslavným báním*". A stejně názorné nálezy v duševních krajích: „Lítost stáhla jeho srdce *úzkými stehy* tepů". Složitějších pozorování je v románě nepřeberná hojnost: „Jaké mosazně žluté kuřátko se to pípavě dobývá z vajíčka hodinek! Hustě spletená síť z tikotů, echa karátů, plavého stříbra a poklepávání taktovek; jímavě zvlněné copany zvuků vybrané oceli, zvonoviny, kujné směsi, alpaky a kukuřičných zrnek mosazi."

Autor ovšem nezřídka trochu vypadne z dětské role. Řekne-li na př. o módě na malém městě, že „kovové pásy temných barev a bronzových spon dělaly z dámských boků secesní vázy nebo báně dle toho, jaké množství jejich vděků bylo přirozené nebo umělé", je to postřeh satirika, ne dítěte. A připadají-li děcku „budoárové hodiny . . . jako cymbál, na nějž kdysi hrály svými kopýtky faunové", narůstá tím duševní obsah této malé hrdinky jistě do nadměrna.

Uvažme však, nechtěl autor v nestřežených chvílích a pedantům na vzdory být zrovna co nejosobitější? Nezatoužil po příležitosti, aby ukázal, jak vyjádřit i věci nevyslovitelné? Tady mu však mohlo být medium dítěte na překážku. Někdy potom přímo pýchá slohovou pohotovostí a spouští naráz celé slapy obrazů a příměrů. Dětský drak u něho „bil se s živly, jižjiž kolísal vyčerpán, když tu náhle, ó, toho nádherného okamžiku, se vyhoupl, ubiv křídly a zobákem všecky nástrahy, a držel v pařátech kořist, diadém, posetý modrými perlami atmosféry." Anebo: „oheň, ta pravěká posloupnost, přesmyčka divošství, koudel kacířství, lišty severní záře; a rozkoš zadumání, zpovědní zrcadlo Janošíkovo — plamen, plamen, plameny, Mojžíšův hořící keř, nanebevstoupení jisker, červánky lesních rohů, podlaha pekel, jinovatka žáru, propadliště tmy, pivoňky uhlířů, slavomam zápalných obětí . . ."" atd. do nekonečna.

Funkční účelovost takových pasáží záleží v tom, že vyvažují mučivý dojem obsahu a navádějí do díla *rovnováhu* aspoň estetickou; naopak zas monumentalisují drobnou denní a civilní tragiku malých a nejmenších lidiček, neboť ji prohlubují pathosem *protikladu*. Nikdy tady ostatně nemáte u Konráda dojem,

jako by tu byl děj jenom záminkou té krásné a smutné hry. Neboť je tu něco, co chybělo někdejší jeho dadaistické a nadrealistické próze: hromadnější ne tendence, ani protiumělecká užitkovost, nýbrž nevtíravě naléhavé humánní a sociální poslání.

Tím se ospravedlňuje všecko šílenství metafory, všecko obrazové opojení a unesení této knihy, protože prostřednictvím smyslů překládá hromadnou myšlenku do citové polohy a získává skrze ni srdce pro ideu.

Dominik Filip:

Původ osobních jmen v mém románku z XIII. století.

Napsal jsem pro mládež historickou práci „V srdci české divočiny (Poslední dny pralesa)“ a snad bude čtenáře zajímat, jakými zásadami jsem se řídil při vybírání jmen pro hrdiny své knihy. Je to obsáhlejší historická povídka z doby, kdy Přemysl II. rušil celnice na české i moravské straně hranic, protože obě země spravoval sám a nemínil již dávati na Moravě úděly jiným členům svého rodu. Celnice se tu staly zbytečnými. V téže době z důvodů obecně známých volal kolonisty a dával mýtiti pohraniční hvozd. Jevištěm je jedna z celnic při Tiché Orlici, nynější Jablonné nad Orlicí.

Potřeboval jsem jména pro tyto skupiny osob: a) pro domácí usedlíky, celníky a stráže, kteří tu žili se svými rodinami; b) pro skupinu deseti mužů stráže, do služby najatých a vojensky organisovaných; c) pro odcházejícího velitele, drsného vojáka a zisku lačného člověka; d) pro nového velitele, hospodáře, který měl připravit odevzdání půdy kolonistům, a pro členy jeho rodiny, ženu, dceru, syna a vnuka; e) pro skupinu starověrců, kteří se uchýlili do lesů pod Suchý vrch.

Dobře jsem si uvědomoval, že názor na prostředky, kterými se má na čtenáře působit, aby v něm vznikl dojem událostí dávno minulých, je dnes jiný než před deseti lety. Dříve se užívalo často frází, které dýchaly starobylostí, vyprávělo se větami s umělým pořádkem slov, jenž měl napodobit způsob psaní ve starých knihách a zejména v úředních listinách. Nová doba se toho varuje. Hrdinové mluví ušlechtilým živým jazykem a dojem historičnosti se vzbuzuje tím, že se do děje uvá-

dějí poznatky, které jsou výsledkem kulturně historických studií.

V starší době pravděpodobně autoři vymyslili nebo upravili nejedno jméno svých hrdin. To dnes odmítáme. Není toho třeba, neboť starých jmen pro jednotlivá staletí máme dostatek. Já jsem užil knihy po této stránce přímo klasické, díla Slovanské právo v Čechách a na Moravě, díl druhý, od počátku XI. do konce XIII. století, od dr. Hermenegilda Jirečka. Je v ní několik set jmen, většinou staročeských. S tím jsem mohl dobře vystačiti.

Ale já měl ještě jeden zájem. Jablonné a jeho okolí má několik rodin, jejichž jména se vyskytují ve všech seznamech obyvatelstva od XVI. století. Je velmi pravděpodobné, že patří k původním obyvatelům tohoto kouta Čech. Ty bych byl rád nějak uplatnil.

Hledal jsem nejprve v seznamu jmen z XI.—XIII. století, který jsem si ze jmenovaného díla Jirečkova pořídil, jsou-li v něm tato jména nebo aspoň jména podobně vytvořená. Mnoho jich tam nebylo. Hodila se mi jen taková příjmení, která jsou odvozena ode jmen křestních, jako Vacek, Vaněk - Vaníček, Havel. Přijal jsem však i jména jako Trampota a Stejskal, neboť podobná jména, vznikající z přezdívek a vlastností, tvořila se asi vždy. Těchto jmen jsem použil jen pro domácí celníky, stráže a české příslušníky skupiny beghardů. Všech těchto jmen však bylo málo, a proto jsem je doplnil několika jinými ze jmen obvyklých v XIII. století. Volil jsem jména jednoduchá, hodně česky znějící, jako Čada a pod.

Výjimku jsem učinil u rodiny samotářského obra Chabry, kde jsem chtěl jmény vyjádřiti sklon k starodávným názorům. Jeho synové slují Skorožka, Milij a Milhost. Jsou to vesměs jména vzatá z citované knihy Jirečkovy, třebaže jménům dnešním už vzdálená.

U rodiny nového správce celnice, který byl šlechtic, chtěl jsem jmény vyjádřit stáří jeho rodiny. Nazval jsem ho Dlugošem, syna Bořkem (Bořivoj), vnuka Dolešou, Dlugošovu choť Ljubou a dceru zaslíbenou klášteru Domicillou. Kromě jména posledního jsou to vesměs jména vzatá z knihy Jirečkovy; jméno Domicilla jsem našel na náhrobním kameni ve Vysokém Újezdě u Třebechovic. Je to jeden z památníků na hřbitově kláštera sv. Pole, snad z XII. století.

Těžký problém pro mne bylo najít vhodná jména pro nesympatického, násilného velitele celnice, který byl králem odvolán, a pro jeho družinu deseti hrubých strážců, schopných

všeho, i zločinu. Pro velitele jsem volil jméno Valkoun, pro jeho zástupce Neuhlaz; vyhovovalo to mým představám o hrubosti těchto postav. Jednoho z těchto hrubých strážců jsem nazval Ohnišťanem. Byl to člověk druhými opovrhovaný, ošlapek jejich, a oni mu vlastně tím jménem nadávali. Ohnišťanín byl podle slovanského práva v Čechách a na Moravě propuštěný otrok. Skutečné jméno onoho strážníka bylo Vaněk.

Mezi starověrci na horách je stařena, kterou jsem nazval Stravigora. Je to jméno, které patří starším stoletím, ale je také z Jirečka.

Dvě odchylky jsem si však přece dovolil. Hospodyni na celnici jsem nazval paní Medla. Jméno Medla se vyskytuje u Jirečka v seznamu jmen zřejmě mužských. Ale já měl o ženská jména velikou nouzi a toto jméno se mi velmi hodilo. V starých zprávách se jména žen vyskytují dosti vzácně a bývají to zpravidla jména starších křesťanských světic. Já však potřeboval jméno, které aspoň vnějškem vypadá starobyle a česky.

Jméno Doleša je v Jirečkovi vlastně psáno Daleša. Tvar Doleša je jméno dosud živé, našel jsem je v jednom seznamu z východní Moravy a rodina toho jména snad ještě žije. Možná, že mezi oběma jmény není ani souvislosti, ale mně se tenkrát jméno Doleša pro malého chlapce zdálo přiléhavější.

Eugen Knap:

Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého.

Podstatné jméno latinského původu *korpus* s významem „těleso hudebních nástrojů“ i „armádní sbor“ se skloňuje podle vzoru „hrad“ a bere za kmenový základ tvar *korpus,* tedy má 2. pád *korpusu;* i přídavné jméno má tvar *korpusový.* Fysikální termín označující částečku menší než atom a utvořený ze stejného latinského základu má v češtině dvojí podobu, *korpuskule* (podle vzoru „duše“) i *korpuskulum* (podle vzoru „město“). Na rozdíl od Pravidel, uvádějících slovo *korsar,* 2. pád *korsara,* „námořní lupič, pirát“, jen s krátkým *a,* připouští PS. vedle typu s krátkou samohláskou i typ se samohláskou dlouhou, *korsár;* stejně je tomu i u odvozenin *korsarský* a *korsárský, korsarství* a *korsárství.* Kromě toho naznačuje PS. výslovnost *-rz-,* jako vůbec v hláskové sku-

pině *rs* v cizích slovech. Na označení obyvatele Korsiky, i když se tak nazývá Napoleon I., doporučuje PS. užívati správně česky utvořeného slova *Korsičan,* nikoli Korsikán; na označení odrůdy drobných koní však PS. tvar *korsikán* uznává. Filologický termín *koruptela,* „porušené místo v textu", vyslovuje se podle zvláštní poznámky PS. s dlouhým *é*; příslušné přídavné jméno je *koruptní,* ale vyskytuje se jen zřídka. U podstatného jména *kořen,* 2. pád *kořene,* předpisovala Pravidla v jednotném čísle jen skloňování původní podle vzoru „kámen", ale PS. připouští i novotvary podle vzoru „hrad", 2. pád *kořenu.* Tvar *kořán* je dialektický, sloveso *kořániti (se)* je podle poznámky PS. archaické, ale podst. jméno hromadné *kořání* nabylo ve spisovném jazyce pevného místa ve významu „souhrn kořenů i kořínků"; jeho tvarové dublety *koření* se s tímto významem užívá jen řidčeji, protože nabyla zvláštního významu „rostlinná přísada k jídlům dráždící chuť a povzbuzující trávení nebo barvící" nebo „rostlinné, zvláště lidové prostředky k přípravě léčivých čajů."

Dvojí přídavné jméno, s příponou *-ní* i *-ný,* tvoří se od podst. jména *kořist,* ale i mezi nimi se vyskytují jemné odstíny významové: *kořistní výprava, kořistní soud,* ale *kořistný vůz* (= vůz s kořistí), *kořistný útok* (= za kořistí), *kořistný člověk* (= hrabivý). Lidový název souhvězdí Oriona *Kosa* nebo i v množném čísle *Kosy* se píše s velkým začátečním písmenem. Známou ozdobu klobouku slováckých hochů (původně z peří) nazývají Pravidla slovem *kosírek;* PS. však uvádí bez zvláštní poznámky trojí tvar: *kosírek, kosířek* i *kosárek.* Jméno jedné z goniometrických funkcí zní *cosecans* a píše se i *kosekans;* řidčeji se vyskytuje i tvar se zčeštěnou nominativní koncovkou *kosekanta*; oba tvary mají ovšem stejné sklonění podle vzoru „žena", 2. pád *cosekanty, kosekanty.* To platí i o jméně funkce *cotangens, kotangens,* řidčeji *kotangenta,* 2. pád *cotangenty* nebo *kotangenty.* Název křivky znázorňující průběh kosekanty je však v PS. zaznamenán jen tvarem *kosekantoida.* Slovo označující goniometrickou funkci *kosinus* se píše i *cosinus;* v 2. pádě má zpravidla tvar utvořený od kmene latinského, *kosinu, cosinu,* jen zřídka tvar *kosinusu* (tu se píše jen s *k*). Řidčeji se vyskytuje i přídavné jméno *kosinusový* proti tvaru *kosinový,* ale křivka znázorňující průběh kosinu má jméno *kosinusoida.* Tyto odvozeniny se píší v PS. jen s *k.*

U básnického podst. jména *kosma,* „chomáč zkadeřených chlupů nebo vlasů", poznamenává PS. tvar 2. pádu množ. čísla *kosem.* Řecké slovo *kosmos,* „vesmír", má i podle PS. v 2. pádě

jen tvar *kosmu* a píše se samo i všecky jeho odvozeniny jen s *k*. Podst. jméno *kosmopolita*, „světoobčan“, má v 1. pádě množ. čísla dva tvary, *kosmopolité* i *kosmopoliti;* tvar 1. pádu jednot. č. *kosmopolit*, 2. p. *-a*, je řídký. Řídké jsou i odvozeniny *kosmopolitní, kosmopolitský, kosmopolitství* proti běžnému slovu *kosmopolitický, kosmopolitismus, kosmopolitism.* Z přídavných jmen *kosý* a *kosmý* (toto je odvozeno od příslovce *kosmo),* majících význam „šikmý“, je tvar *kosmý* vzácnější. České slovo na označení prvku fosforu, uměle utvořené v době našeho obrození, *kostík*, je dnes už zastaralé. Dolní konec páteře, os coccygis, nazývá se buď *kostřec*, 2. pád *kostrce* (podle vzoru „meč“), nebo, a to obyčejně, je rodu ženského a skloňuje se podle „duše“: *kostrč*, 2. pád *kostrče.* Přídavné jméno zní *kostřečný*, obyčejně pak *kostrčný.* Francouzské slovo „costume“, u nás zdomácnělé, píše PS. jen *kostym*; psaní *kostum* je dnes už zastaralé. Sluší poznamenati, že i PS. píše je i jeho odvozeniny, *kostymek, kostymeček, kostymní, kostymový, kostymovati* a pod., s krátkým *y*, ač se ta slova vyslovují často s *ý* dlouhým. Vedle tvaru *košár*, dialektického slova s významem „ohrada na ovce“, který jediný uvádějí Pravidla, připouští PS. do spisovného jazyka i slovenský typ *košiar*, 2. pád *košiaru.* Sloveso se tam však uvádí jen v tvaru *košárovati*, „chovati ovce v košárech“ nebo „hnojiti půdu měněním místa košáru.“ Podstatné jméno *košař*, 2. pád *-e*, které i Pravidla uvádějí, objevuje se vedle běžného slova *košikář* jen zřídka; tvar *košíř* je ovšem už zastaralý.

Vladimír Šmilauer:

Výklady slov.

Ze starého českého přírodopisu.

Před sto pěti lety (1835) vydal tehdejší profesor jičínského gymnasia, později jeho ředitel, zvěčněný jako „pan milostpán“ ve vzpomínkách Gebauerových, *František Šír* (1796—1867), „Krátký přírodopis čili Poučení o věcech v přirozenosti se nacházejících“, knížku málo významnou obsahově — je to překlad oblíbeného německého populárního přírodopisu —, ale zajímavou po stránce názvoslovné.

Fr. Šír měl zvláštní zálibu — objevovala se ostatně již před ním i dlouho po něm: slovanštinou rád vykládal slova cizích

jazyků. V naší knížce se tato záliba uplatňuje v oboru přírodovědy.

Rád vykládá jména i zcela běžná a leckdy se mu výklad podaří (ne asi vždy vlastní zásluhou). Tak i dnes — třeba jinými slovy — říkáme jako on: „*dedek, dudek* od svého tutání tak zvaný; *labuť* od bělosti tak zvaná; *žarlok* od své žravoty tak zvaný, tlamu má ukrutnou; *pstruha* = pestruha, značí pestrou, strakatou rybu; *včela* od bzučení tak zvaná". I dnes soudíme, že je „slíva z Malé Asie z města Sevasty, odkudž obdržela jméno *švestka; broskev,* vlastně perskev, že z Perska pochází." Častěji však jde Šír ve svých výkladech hrubě vedle, vykládá-li na př., že *velbloud* je „veliká obluda", „*bůvol* = bujný vůl", „*kůň* od honu neb rychlého běhu tak zvaný", že *chrobáci* jsou „krováci", že *korály* se jmenují podle své korovitosti; nebo, v rostlinopisné části, že „*lípa* pro svou krásu a vůni u Slovanů lepý, t. j. krásný strom nazván", že *lilie* „má jméno od lila, to jest lidla (trychtýře), nebo má takový květ"; v mineralogii, že *cín* je „vlastně sin kov, t. j. siný", že *surma* (antimon) „v báních často sírou orezlá se nachází, odtud surma slove nebo surna".

Ještě zajímavější než tyto výklady je obměňování cizích slov tak, aby vypadala jako domácí, tedy stejný postup, jaký nacházíme v t. zv. lidové etymologii (rozinka - hrozinka, moždíř - hmoždíř). Tyto obměněné podoby jsou někdy připojovány jen jako návrhy, jako varianty: vedle levharta uvádí se také *levchrt,* třešně je vlastně *červešně,* kaštan *kosťan,* tabák, duháň je *duvák* neb *duchák,* celer *zelař* nebo *zeleř,* fialka *tkvělka,* saláty *zelaty,* syrup *syrov;* pokost neboli perměž (fermež) je vlastně *přemaz;* a vedle vitriol se říká také *větrolín.*

Častěji se však tyto názvy uvádějí jako hlavní a jediné. Nelze popříti, že leckdy vyhovují věcně a skutečně charakterisují pojmenovanou věc, ba leckdy nemůžeme neuznati vynalézavost a vtipnost autorovu. Tak na příklad, když *zebru* jmenuje *žebrou,* gazelu *kozelou,* poulardy („kůřata vykleštěná") *půlaříky,* pštrosa *pestrošem,* pelikány *polykány* („husy divoké, volaté a žravé, nenasytové"). Jako návrh autor podává, aby se říkalo *polap* místo polyp, neboť tito „holožilci mají ramena pořád se pohybující, aby hmiz co potravu polapily". Rotang se u Šíra jmenuje *prutaň,* zinek *sinek* nebo *sinec* („je zamodralé neb siné barvy"), Scheelova zeleň (v knize nesprávně Seelischgrün) *zeliše,* potaš *podežeh* (vyráběl se vyluhováním dřevěného popela).

Jinde se ovšem věcná stránka zanedbává: když se žirafa nazývá *žíravou,* tukan *ťukanem,* staniol *stínidlem,* arsenik *rzení-*

kem, okr *oharou,* jantar *prýštěněm* („po rusku jantar", dodává autor); ne dost srozumitelné je, proč se asfalt má jmenovati *osvalitem* a proč se vedle karafiát uvádí také *karakvět.* V horlivosti se pouští autor i do slov slovanských a uvádí vedle stehlíka *štíhlík,* vedle křen *kořen.*

Vedle těchto obměn se ovšem vyskytují i způsoby tehdy obecné, jako počešťování ruských slov (řeveň) nebo překlady: *růžetky* (rosety) a *vodomořín* (aquamarin).

Bylo by nesprávné, kdybychom podle naivně fantastického počínání Šírova chtěli posuzovati celou dobu. Ta stála již výše. V I. ročníku Pospíšilových Květů byly Šírovy pokusy prudce odsouzeny K. Sl. Amerlingem, ve věcech názvoslovných jistě ne zpátečnickým. Bylo to nutné, neboť tenkráte mohly nápady Šírovy uškoditi. Ale dnes skromná tato knížka se svým vyprávěním o „zuřivém volu divokém", praotci našich hovad, o tom, jak je „prase hloupé a nečisté, ale užitečné dobytče", o „vikuně, která se nedá opitomět" (ochočit), o „indiánských vlašťovkách zalangánách", o „bambulinatkách" (k nimž patří brambory, zemský ořech a kobzole), o rybách „strkoplejtvých" (plejtve jsou perutě plavací), s množstvím názvů mrtvě zrozených (z kapitoly o hmyzu: lesomar, lesněnec, kazín, děřitec, kůropich, korohryz, lejkohub, podpich a drvohlod; veš pohlaviční, šatní a potělní) — je čtením docela zábavným.

Připojme si ještě — abychom se nezpronevěřovali poslání této rubriky — několik poznámek o tom, jak dnes vykládáme slova zde uvedená.

Vyslovili jsme již souhlas se Šírovým výkladem slov *dudek, labuť, žralok, pstruh* (je „svrchu olivově zelený, boky žlutozelené s četnými světle vroubenými, na hřbetě černými, na bocích červenými skvrnami; vespod těla nažloutlý"), *včela* (vlastně „bčela"), *švestka* (Prunus sebastica, slíva sebastská), *broskev* (staročesky břěskev, Prunus persica, slíva perská). — Ostatní slova však vykládáme jinak.

Velbloud: všeslovanské přejetí z gotského ulbandus, a to z řeckého elefas, 2. p. elefantos, slon. — *Buvol:* řecké bubalos, latinské bubalus; přikloněno k vol". — *Kůň:* původ málo jistý; naprosto ne však z „honiti". — *Chrobák:* zvukomalebné; „chrobati" je chřestiti. — *Korál:* latinské corallium, řecké korallion. — *Lípa:* baltoslovanské slovo bez dalšího příbuzenstva; snad tedy předindoevropské. — *Lilie:* latinské lilium, množné číslo lilia, slovo převzaté z některé předindoevropské řeči středomořské. — *Cín:* německy Zinn; germánské slovo bez dalšího příbuzenstva. — *Surma:* u nás znamená leštěnec antimonový;

je převzato z ruského názvu antimonu sur'ma; původem je slovo snad turkotatarské. — *Levhart:* přes starší německé lebart, leppard z latinského leopardus, z něhož přímo převzato leopard; slovo leopardus je složeno z leo, t. j. lev, a pardus, t. j. pardál. — *Třešně:* praslovansky čerš'ńa, z latinského cerasum, řecky kerasion, a to podle Plinia ze jména černomořského města Kerasunt nebo Cerasus, z něhož Římané kolem r. 50 př. Kr. přenesli třešně do Evropy. Mají tedy ovocné stromy z podčeledi mandloňovitých napořád jména předoasijská: třešně, švestka, broskev i meruňka (Prunus armeniaca, t. j. slíva armenská). — *Kaštan:* latinsky castanea, řecky kastanon; slovo původu armenského. — *Tabák:* indiánské; na př. v řeči Tainů je tobaco. — *Dohán* (užívané na Slovensku; maďarsky dohány): přes turečtinu z arabského duhan, kouř. — *Celer:* hornoitalská forma (sellero) latinského výrazu selinum, řeckého selinon, slova to z předindoevropské řeči středomořské; jeho složenina petroselinon, skalní selinon, je základem slova petržel. — *Fialka,* odborně *violka:* latinské viola a to z řeckého ion, slova rovněž předindoevropského. — *Salát:* italské insalata, nasolené jídlo. — *Syrup:* v středověké latině siropus, sirupus z arabského šaráb, nápoj; téhož původu je i slovo sorbet, šerbet, osvěžující orientální nápoj. — *Fermež:* přes německé Firnis z francouzského vernis; ve francouzštině je původu latinského nebo řeckého. — *Vitriol,* kyselina sírová: středověká latina má vitriolum z latinského vitrum, sklo; prý podle sklovitého zevnějšku. — *Zebra:* z černošské řeči konžské. — *Gazela:* arabské ghazála. — *Poulard,* kapoun: francouzské zveličující poularde k poule, slepice, a to z latinského pullus, mládě, zvláště kuře. — *Pštros,* staročesky štrus: přes staré německé strûz z latinského struthio. — *Pelikán:* řecké pelekan k pelekaó, provrtávám. — *Polyp:* řecké polypus, mnohonožec. — *Rotang:* malajské rótan; *g* ukazuje prostřednictví holandské. — *Zinek:* německé Zink bez jisté etymologie. — *Potaš:* mezinárodní slovo germánského původu (anglicky potash, holandsky potasch, německy Pottasche), znamenající „popel z hrnce"; samo pot je z francouzštiny. — *Žirafa:* přes arabské zaráfa ze střední Afriky. — *Tukan:* indiánské; v řeči Tupiů tukan. — *Staniol:* novověká odvozenina z latinského stannum, cín. — *Arsenik:* latinské arsenicum, řecké arsenikon; vykládá se buď z perštiny, nebo z řeckého arsén, silný („silně působící jed"). — *Okr:* řeckolatinské óchra, což je ženský rod přídavného jména óchros, bledý. — *Jantar* je ruské slovo asi z řečí ugrofinských (maďarsky gyánta, pryskyřice). Šírovo *prýšteň* je úpravou německého Bernstein k dolno-

německému bernen, hořeti; tedy „planoucí drahokam“. — *Asfalt:* z řeckého asfaltos, slova východního původu. — *Karafiát:* italské garofollo, středolatinské gariofilum, botanicky caryophyllus z řeckého karyofyllon a tam prý přes perštinu ze staré indičtiny. — *Stehlík:* slovanský název zvukomalebný. — *Křen:* všeslovanské chrěn" temného původu.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Jan Bor, *Účast diváka na jevištním umění.* Vydala Novina v Praze 1940 jako 3. svazek Menších knih. Stran 63, za 7 K.

Divadlo je lesklá a mámivá hladina, v níž se od nepaměti shlíží lidstvo, aby tu spatřilo svou nejlidštější tvář, utkanou z přeludového přediva jevištního umění. Diváky vždycky vábila nejen nalíčená viditelná tvář divadla; stejně svůdná pro ně byla i celá ta skrytá kouzelnická dílna divadelního tvoření, z níž se do hlediště řinou proudy lidských osudů.

Dr. Jan Bor před několika lety sestavil přednášku — letos vyšla knižně —, v níž nás poučuje, co všechno má divák vědět o podstatě, zrodu i skladu divadelního uměleckého díla a jaké duchovní a citové přípravy vyžaduje jeviště na divákovi, aby mu mohl porozuměti a aby mohl z hloubky vnímat jeho umělecké zvěstování.

Borova knížka chce dát divákovi poučení cestou co možno nejpřímější a populární. Vychází z přesvědčení, že divadlo přestalo být skleníkovou květinou pro potěšení několika estetických zasvěcenců; v dnešní společnosti divadlo otvírá své brány všem, odmítajíc jakýkoli kulturní aristokratismus. Ovšem, ke vnímání tak složitého uměleckého útvaru, jako je divadelní hra, je potřebí duší nejen citlivých, nýbrž také pečlivě připravených k tomuto úkonu. Divák musí také dobře vědět, podle jakých estetických měřidel má hodnotit dramatický výkon. Dosáhnout správné a plné citové i estetické ozvěny v hledišti je velmi nesnadné, protože, jak autor vykládá, 1. divadelní obecenstvo je nestejnorodé, 2. divadelní umění je složité a mnohostranné, 3. trvání jevištního účinu je pomíjející a bez opakování a 4. předpokládá divákovu přímou účast při zrodu dramatického díla.

Poněvadž se autor obrací jako vychovatel a poučovatel k průměrnému, necvičenému návštěvníku divadla, jde ve výkladech vždycky jadrně a pádně k věci, bez estetických subtilností; neváhá vyslovit svou myšlenku hutným přirovnáním, místy i lidově srdečným obrazem.

Na str. 34—35, mluvě o režisérském umění, vykládá autor takto:

„Představy diváka o režisérském umění bývají dosti nejasné, a proto si tu stručně řekneme, co má dobrý divák vědět o režisérově práci. Zvolit si hru, obsadit úlohy, vyznačit půdorys scény, příchody a přechody jednajících osob a nábytek na jevišti, starat se, aby se pilně zkoušelo, opravovat zdrmolený text při zkouškách, včas vybrat nebo pořídit dekorace, opatřit nutné rekvisity, zařídit při hlavní zkoušce osvětlení, pečovat při představení, aby přestávky nebyly dlouhé — to je tak asi abeceda režisérského ř e m e s l a. Ale režisérské u m ě n í je zcela něco jiného. Režisér má v podstatě ještě mnohem závažnější poslání než hudební dirigent operního nebo symfonického díla... A posléze musí oživiti mluvený text dramatickým spádem, nalézti a zdůrazniti všechny vrcholy děje, rozčeřit dialog zdvihy a klady, neustálou obměnou tempa a dynamiky a snésti do mluveného textu celé výrazové bohatství lidské řeči.“

Činnost režisérova je tedy nesmírně všestranná, odpovědná a jeho pravomoc je rozsáhlá. Stalo se snad jen autorovým opominutím, že ve výčtu režisérových úkolů neshledáváme dozor nad jazykovou správností jevištní mluvy. Či snad se opravdu v divadle tak málo myslí na tuto důležitou stránku hereckého výkonu? Nemůžeme, bohužel, vzpomínajíce na mnohá představení v našich divadlech, býti docela přesvědčeni, že jsou si naši režiséři vždycky plně vědomi své odpovědnosti po této stránce. A namnoze jsou pro ni také málo připraveni. A funkce jazykových poradců divadelních ještě nebyla stvořena, pokud je mi známo.

Než vraťme se k Borově knížce, abychom ji posoudili po stránce jazykové.

Zaráží, že divadelník, který má den co den při kontrole hercovy mluvy napínat pozornost k rytmické plynulosti věty, sám se ve své knížečce dopustil tolika prohřešků proti správnému pořádku slov ve větě. Zejména o postavení příklonných slov *se, si, by, mu, nám, je, to, vás, nás* autor má ponětí dosti matné. Píše na str. 8: ... tím pronikavěji naplňuje se ... místo spr. ... se naplňuje; na str. 9: ... u kterého každý z nás můžeme si (spr. u kterého si každý z nás); str. 10: ... spotřebitel umění měl by si osvojit (spr. ... by si měl); str. 10: jedni na příklad stávají se (spr. se stávají); str. 11: Do hlediště scházejí se diváci (spr. se scházejí); str. 12: spotřebitel může se (spr. se může); str. 23: že takových divadelníků je velmi málo (spr. že je takových); str. 29: a konečně divák měl by si uvědomiti (spr. a

konečně by si měl); str. 34: a proto řekněme si tu stručně (spr. a proto si tu řekněme); str. 54: Musí nechati se také posednouti divadelními běsy (spr. Musí se také nechati). Skoro z každé stránky by bylo lze uvésti několik dokladů tohoto druhu.

Další, pravopisnou slabinou Borovy knížky je interpunkce, zejména nesprávné užívání čárek. Píše je často zbytečně, jinde je však zase čárka vynechána, ač to kalí smysl věty nebo ztěžuje orientaci. Před spojkou *nebo, anebo* píšeme čárku jen tehdy, má-li význam rozlučovací. Ve výrazech na str. 7: ... kulturní přestárlost, nebo přepěstovanost, str. 12: ... ověřil, anebo opravil ,str. 29: ... podíl na úspěchu, nebo neúspěchu, str. 35: nepatrný odstín látky, nebo přesně umístěné světlo reflektoru má spojka „nebo" všude význam slučovací, proto třeba psát bez čárky. Také před spojkou *a* s významem slučovacím čárku neděláme: str. 9: ... jako je respektování občanských povinností, a jako jsou čistě umyté ruce (spr. ... povinností a jako jsou ...); str. 14: ... co vám povím, a co asi většinu z vás překvapí ... (spr. povím a co asi ...). Má-li spojka *a* význam jiný než slučovací, nebo je-li doprovázena ještě jinou spojkou významu neslučovacího, čárka se před ní píše, na př. str. 29: Někdy též úloha bývá jednomu herci jako šita na tělo a jinému činí velké potíže (spr. ... tělo, a jinému ...; spojka *a* tu má význam „ale"); str. 34: ... bývají nejasné a proto si tu řekněme (spr. nejasné, a proto); str. 48: ... jsme lidé a proto nás nemůže (spr. lidé, a proto); str. 54: ... musí uspat svůj mozek i když se vzpírá (spr. ... mozek, i když). Rovněž je-li před spojkou *a* vložená věta, píše se před ní čárka, na př. str. 28: ... jsou role, které nelze zahrát špatně a jsou role ... (spr. špatně, a jsou); str. 47: ... zjistí, že je to zrcadlo a nevšímavě se odvrátí (spr. zrcadlo, a nevšímavě). Větu podřízenou od věty řídící oddělujeme čárkou vždycky; str. 24: a zasedne-li k volantu dovede vychutnati (spr. volantu, dovede); str. 39: ..... chceme-li si ujasniti povahu umění výtvarného třeba úvodem říci (spr. výtvarného, třeba). Před spojkami *než* a *jako* děláme čárku jen tehdy, připojují-li větu, nikoliv jen slovní výraz, na př. na str. 14: on je právě tak, jako autor (spr. on je, právě tak jako autor); str. 33: S divadlem je to právě tak, jako se vším v životě (spr. ... tak jako); str. 25: ... měl by platit tentýž řád, jako při hře (spr. týž řád jako); str. 25: v Praze, jako v Brně, v Čechách, jako na Moravě (spr. v Praze jako v Brně, v Čechách jako na Moravě); str. 33: ... není-li v nich nic víc, než to jejich hurá (spr. víc

než); str. 35: ... má závažnější poslání, než dirigent (spr. poslání než); str. 38: ... musí si uložit tutéž kázeň, jako režisér (spr. touž kázeň jako); str. 51: ... je jich více, než známých pět (spr. více než). Výrazy infinitivní oddělujeme čárkou, jen jsou-li jako samostatná část věty v řeči odděleny přestávkou. Proto jsou zbytečné čárky na str. 40: zásada, napodobiti skutečnost, namnoze ... Čárkou oddělujeme také volný přístavek, a to na začátku i na konci: str. 40: .. dr. Kilian, vedoucí režisér činohry svým dvojím jevištěm (spr. činohry, svým). Správná interpunkce je velmi důležitou pomůckou jasnosti psané řeči, právě tak, jako je nezbytné pro zřetelnost řeči mluvené vhodně ji členiti přestávkami a pomlkami.

Chybných vazeb, rčení a slov má autor ve své knížce velmi málo, po té stránce zasluhuje jeho mluva vší chvály. Snad bychom tu mohli vytknout jen několik ojedinělých prohřešků: str. 7: ... je lhostejné (spr. je jedno); str. 7: na mne dnes přišla řada (spr. na mně je dnes); str. 11: .. včetně footballového matche (spr. foot. match nevyjímaje); str. 14: on je spoluodpovědný tvůrce (spr. spoluodpovědným tvůrcem); str. 18: ... Dobrá kniha je ten nejbezpečnější prostředek (spr. nejbezpečnějším prostředkem); str. 24: ... ničeho nepostřehne (spr. nic); str. 25: ... docílí úspěchu (spr. dosáhne); str. 25: .. aniž by jí rozuměl (spr. aniž jí rozumí); str. 25: ... obecenstvo má divadlo, jaké zasluhuje (spr. jakého); str. 26: ... bylo by chybou, kdybychom (spr. chyba); str. 28: .. máme ho (pud) (spr. jej); str. 28, 29: ... celou řadu okolností (spr. mnohé a mnohé okolnosti). Na str. 29 má věta „Úspěch hereckého výkonu bývá také značně závislý, hraje-li obecenstvu, které ho zná, ...“ skladebnou poruchu; spr. ... závislý na tom, hraje-li; str. 32: ...ten není režisér velkého formátu (spr. režisérem); pod. na str. 35: ...je odpovědný tlumočník spisovatelova díla (spr. odpovědným tlumočníkem). Po slovese *stávati se* bývá doplňkové přídavné jméno zpravidla v 7. pádě. Proto tedy bychom na str. 60 napsali místo „stává se urputnější“ raději „stává se urputnějším“. Sloveso *zasluhovati* má předmět v 2. pádě, na př. str. 43: zasluhuje naše divadelní úspěchy (spr. našich divadelních úspěchů). Místo „jak to vyhlíží v hledišti“ (str. 16) bylo by lépe říci „vypadá“. Slovo „ovlivniti“ (str. 29) je hrubý jazykový kaz; místo něho všechny jazykové příručky doporučují „působiti, míti vliv“. Na str. 23 ve větě „pracují-li v souladu, nebo sobě na úkor“ bylo by správnější „na újmu.“

Spisovatel často také chybně užívá spojek *či, čili,* na př. na str. 23: že se mu představení líbilo či nelíbilo, spr. nebo; 27:

o zásluhu nebo vinu na úspěchu či neúspěchu dělí se, spr. vinu na úspěchu nebo (anebo) neúspěchu; 27: slabší hru zachrání dobré provedení, či naopak, spr. . . provedení nebo naopak.

Přídavné jméno v doplňku mívá obyčejně tvar jmenný, jestliže se ovšem zachoval. Proto by bylo na str. 45 místo „Právě tak odborně vyvinutá má být pamět divákova" správnější „vyvinuta", na str. 49: . . . dřímala zakletá, lépe zakleta, nebo dokonce na str. 57: když byla vyhubená česká vzdělanost (spr. vyhubena).

Slovo *sešlost* ve významu „shromáždění" je žertovně vulgární zplodina pouliční mluvy; nepůsobí hezky to slovo na str. 11 ve větě „divadelní obecenstvo je nejstrakatější sešlost lidí" (lépe „společnost").

V Borově knížce jsem našel také několik omylů tvaroslovných. Pravda, není jich mnoho, ale jsou dost závažné, na př. na str. 12: navrhnut m. navržen; str. 38: tutéž kázeň m. touž; str. 38: vystihnul m. vystihl; str. 45: zvířata rozumí m. rozumějí; str. 22: královohradecký m. královéhradecký (Hradec Králové!); str. 13: do jejíž slov (totiž do slov knihy) m. do jejíchž slov. Autor nesnadno rozeznává významový rozdíl mezi „jichž" a „jejichž". Píše na př. na str. 42: u národů, jichž divadelní tradice m. jejichž; nebo na str. 52: snímá s herců jich občanský vzhled m. jejich; nebo na str. 59: písně, jichž slova m. jejichž.

O českém pravopisu je autor poučen velmi přesně, takže se v jeho knize vyskytují jen malé chybičky; mnohé z nich snad zavinila tiskárna. Tak na př. na str. 11: přítažlivost m. přitažlivost; na str. 35: . . . zladit k jednomu cíli (spr. sladit); na str. 39: . . . propukla na plno (spr. naplno); na str. 40: zdvihá se m. zdvíhá se; na str. 48: že se nad to utkávají v zápase m. . . nadto . .; na str. 56: ztah m. vztah.

Sem tam užívá autor zbytečně vokalisovaných nebo nesprávně vokalisovaných předložek: str. 8, 50: ku hvězdám m. ke hvězdám, str. 10: ke své škodě m. k své škodě.

Tím končíme nedlouhý výčet jazykových omylů Borovy knížky o jevištním umění. Autor nám tu poodkryl mnoho krásného a zajímavého z divadelního kouzelnictví. Kéž by naše divadla a jejich umělečtí ředitelé vždycky měli na svém pracovním stole mezi přípravami, z nichž míchají a hnětou divadelní dílo, také krásný a správný jazyk! Dr. Bor říká na str. 9: „Aby umění zůstalo mezi námi všemi, aby se nám všem stalo jasným ohněm, u kterého každý z nás si můžeme ohřáti svou duši,

umlčenou a zkřehlou každodenní lopotou vezdejšího života, k tomu cíli můžeme a máme spolupracovati i my, spotřebitelé. Každý z nás je tak trochu povinen vychovati se k tomu, aby dovedl umělecké dílo vnímati. Měl by to považovat za věc samozřejmou, jako je na příklad osobní čestnost, respektování občanských povinností, a — abych neupadl do vznešených příkladů — jako jsou čistě umyté ruce, slušný zevnějšek, zaplacené daně a znalost footballových pravidel.“

Souhlasíme a přihlašujeme mezi vyjmenované náležitosti dobře vychovaného, čestného a dokonalého člověka ještě také požadavek uhlazené, krásné a správné řeči. *Jaroslav Poch.*

*

Dominik Filip, V srdci české divočiny. Poslední dny pralesa. 40. svazek knihovny vybrané dětské četby Jitro. Ilustroval akad. malíř František Doubrava. Vydal vydavatelský odbor Ústředního spolku jednot učitelských v Brně. 226 stran.

Napsati dobrou historickou povídku není lehký úkol. Je k němu zapotřebí především podrobné znalosti příslušné doby se všemi jejími poměry politickými, hospodářskými i sociálními, a potom — a to bývá úskalí nejneschůdnější — je třeba nějakým způsobem rozřešiti problém jazyka: archaisovat čili nic? Když se pak autor rozhodne psáti jazykem zabarveným archaisticky, neměl by se vyhýbat důkladnému studiu mluvnice a hlavně slovníku; u nás však, kromě převzácných výjimek, autory historických povídek pro mládež z této starosti asi hlava nebolívá. Archaistickou patinu nebo spíše laciné pozlátko, vzbuzující v nezkušených čtenářích povrchní dojem starobylosti, zpravidla vyrábějí v podobě zvláštního pořádku slov, odchylujícího se od pořádku dnešního stavěním určitého slovesa na konec věty, postposicí přívlastku a podobnými průhlednými kouzly. Proto lze říci skoro s obecnou platností, že je lépe, když spisovatel historické povídky vypravuje svůj starodávný příběh jazykem novým; při knížce pro mládež to má ostatně i výhody pedagogické.

D. Filip se k své povídce připravil po stránce historické dobře. Je to vidět z množství motivů a episod, které načerpal ze způsobu života tehdejších Čechů, od styků společenských až po jídlo a rozličné úkony pracovní. Zdá se dokonce, že právě tyto motivy, jimiž se provází a oplétá hlavní dějové pásmo, byly leckdy autorovi hlavním účelem, neboť děj sám je v podstatě prostý a vlastně teprve na samém svém konci se zhušťuje ve větší dějové napětí. A to tedy znamená, že si Filip nikterak

svou práci neulehčoval, naopak. Své vypravování vhodně začíná stručným historickým prologem a vděčen mu je čtenář také za poučný a zajímavý doslov, v němž se vykládá, jak děj povídky souvisí s krajem (kolem Jablonného nad Orlicí), s jeho místními i pomístními jmény a s obyvatelstvem. Názorná mapka krajiny pak vede čtenáře spolehlivě při všech kapitolách. „Chtěl jsem tímto doslovem milému čtenáři říci," vykládá autor, „že v této povídce není vymyšleno skoro nic přes to, že ji dosud nikdo neznal. Všechno je založeno na starých názvech poloh, jejichž význam už upadl v zapomenutí, a na starých pověstech, které také rychle odumírají. Bylo by jich škoda, kdyby měly zaniknout docela." Tím vším dává Filip svému vypravování živý ráz skutečnosti, třebas se zřetelem na dětské čtenáře své postavy zřejmě idealisuje. O tom, jak vybíral pro své hrdiny jména, vykládá sám na jiném místě v tomto sešitě NŘ.

Jazyk povídky je novočeský; kromě osobních jmen a některých dobových výrazů odborných (gablona, solničný, ekonom, Menší město pražské, celník = jitrocel, jamník a p.), které autor hned na místě vždy vysvětluje, není tu archaismů. Vypravuje se prostě a věcně, bez příkras, ale s přirozenou a milou živostí, připomínající místy Boženu Němcovou, místy Aloise Jiráska. A právě tou prostotou vyjadřovacích prostředků dosahuje autor neomylného účinu. Za příklad uvedu aspoň několik krátkých vět, kterými se vystihuje nálada večerní modlitby:

Muži poklekli a páter Kristián počal večerní modlitbu. Shromáždění sborem odpovídalo.

Do údolí padala tma a na nebi se objevovaly největší hvězdy. Poustevníkova modlitba byla u konce, ale on klečel u kříže a snad se tiše modlil. Všichni mlčeli, jako když něco očekávají.

A náhle do toho naprostého ticha zalehly zvuky vzdáleného zvonění. Byly tichoučké, lidský šepot by je snad byl stačil přikrýt.

V takových krátkých, často jen jednoduchých větách a v malých odstavcích je podána celá Filipova povídka. Proto působí jeho sloh dojmem příjemné čistoty a promyšlené hospodárnosti.

Snaha o čistotu a pořádek proniká i ve stránce mluvnické. Kromě několika nedopatření tiskových (i tu *ji,* t. veverku kuně, odstřelil m. jí 172, *Suchý Vrch* m. Suchý vrch 39, *leta* m. léta 188, že *mne* stráž nezná m. mě 17) nenajdeme snad žádnou chybu pravopisnou nebo tvaroslovnou. Jméno *Neuhlaz* by ovšem bylo třeba skloňovat podle vzoru *oráč* (2. p. Neuhlaze), nikoli podle vzoru *had,* jak se činí na str. 14, 90 a j. (srov. skloňování jmen *kněz, vítěz, Bezděz).* Také pořádek slov, jak lze při vyprávěcí metho-

dě Filipově čekat, je správný; jen ojediněle se v něm vyskytne nepřesnost, na př.: jel na hnědém bujném koni (7) m. jel na bujném hnědém koni; ostych lidí před Chabrou nemohl však pochopit (164) m. však nemohl. Ani v interpunkci se autor zpravidla nedopouští chyb. Jen tu a tam píše čárku zbytečně, na př.: peněz měli poslední Přemyslovci víc (,) než kterýkoli jiný kníže nebo král (5); (celnici) říkali jménem (,) převzatým z latiny(,) gablona (8); nic(,) než pouhý kmen (18). Naopak schází čárka v tomto souvětí: „No, nahoře je stráž, mohla by ti to ona vysvětlit, ale nevím" — Skorožka se při tom chytrácky usmál — (,) „měla-li by k takovému městsky vyšňořenému panáčkovi dost důvěry."

Čistý ráz Filipova vyprávění je sice zřídka, ale přece jen porušen některými výrazy a vazbami novodobými, které nejsou snad vždycky chybné, ale citlivějšímu čtenáři musí v textu po stránce slohové jinak dobře vyrovnaném vadit svou bezbarvostí a plochostí, snesitelnou leda v novinách nebo v nějaké praktické písemnosti. Takové jsou na př. tyto výrazy: Ona (Cila) se nejvíc zdržovala na Suchém Vrchu (39) m. nejvíc pobývala, meškala, žila a p.; podél zmíněného pohoříčka (112) m. podél onoho (dotčeného, uvedeného a p.) pohoříčka; hrad i jeho bezprostřední okolí (115) m. přímé, nejbližší okolí; solničný Radim byla postavička skoro droboučká (10) m. byl postavička; věř věci tak, jak ji vyprávím (13) m. věř té věci tak, jak . . n. věř tomu tak, jak to vyprávím; zato Doleša se chopil myšlenky velmi horlivě (16) m. té myšlenky; za podsíní byla kancelář, do níž však nevstoupili (15) m. ale do ní nevstoupili; před domem potkal hospodáře Čadu, který ho uctivě pozdravil (26) m. a ten ho uctivě pozdravil; dnes večer snad už jí (matku) mít nebude (50) m. ji; počítat budeme především na sebe (114) m. spoléhat; brzy začnou s pálením lesů (115) m. brzy začnou pálit lesy; (král) dá pomezní hvozd odstranit (6) m. vykácet; hranice mezi zeměmi se odstraňují (66) m. se ruší; vladyka a pan Bořek budou při příležitosti odstraněni (132) m. odklizeni, zavražděni a p.; válka je jen otázka peněz (13) m. válka záleží na penězích a p.; velitelské držení těla prozrazovalo šlechtice (6) m. jevilo, ukazovalo na, svědčilo o . . . a p.; prozrazoval to (že je to krčma) zájezd do dvora (17) m. ukazoval, jevil to, svědčil o tom; společné obhospodařování (154) m. hospodaření, hospodářství.

Tyto drobné kazy jsou jediná věc, která ruší krásný dojem z Filipova vyprávěcího slohu. Jeho kniha o zániku pohraničního pralesa však má tolik jiných dobrých vlastností, že lze s klid-

ným svědomím ji doporučit nejen za poutavé čtení dětem, nýbrž i za vzor spisovatelům dětských historických povídek vůbec.

jh.

Dodatek k těmto poznámkám.

Protože se *h* místo *g* objevuje v listinách už od r. 1169 (Bohuslaus) a v polovici XIII. stol. je už zcela běžné, bylo by lépe pro dobu Přemysla II., do které D. Filip položi děj své povídky, užívati podob *Dluhoš, Stravihora* místo *Dlugoš, Stravigora.*

V. Š.

*

Naši herci o jevištní mluvě.

Rádi zaznamenáváme projevy našich herců o jejich pojetí jevištní mluvy a vítáme tyto projevy tím spíše, že je z nich zřejmé, jak snadno by se na konec dorozuměl herec se znalcem jazyka. Jen kdyby byl všude takový zájem o základní problémy v normě a psychologii jazyka a láska k němu, jak to potvrzují slova *paní Růženy Naskové!*

„Myslím, že u nás není taková horoucí láska k řeči a smysl pro její barvitou krásu jako u jiných národů. Slyším-li ve filmu hovořit cizí herce, zdá se mi, že chtějí světu ukázat řeč svého národa v nejkrásnější podobě, podřečí a ledabylost slyšíte jen z podsvětí a periferií. *Pyšnit se čistotou, rytmem a hudební krásou mluvy zdá se mi jednou z největších hereckých radostí.* Já sama, bohužel, v civilu mluvím hrozně ošklivě, je to snad ta hloupá vžitá obava, aby to neznělo v občanském životě strojeně. Lituji, že jsem tak zvyklá mluvit, mám ráda lidí i správně mluvící a ku podivu, u jiných mi to nezní nepřirozeně. — Ale na jevišti bych nedovedla hřešit proti jazyku. A jako zavrhuji extempore, dobře si uvědomujíc, že útěk od psaného textu k vlastní, třeba snad pohodlnější improvisaci je útěkem od autorovy představy, tak stejně nenávidím útěk od spisovné češtiny k slangu. Jako musím dovést promluvit cizími slovy, jako by byla má vlastní, jako musím svou představu vložit do slov druhého člověka, tak také musím ovládnout správně vyslovenou větu tak, aby nezněla čteně. To je sice těžší a nepohodlnější než vypomoci si běžným žargonem, který zdánlivě zní nejpřirozeněji, ale oč je to na poslech čistší, zachová-li se půvab neskresleného jazyka! Anebo proč se krásnému rytmu češtiny tak hrozně ubližuje nesprávným přízvukem předložek? Proč v divadle i v rozhlase chodíme do *za*hrady, na *pro*cházku, když přece už maminka nás vodila *na* procházku a *do* zahrady? Mělo by se na tenhle hřích proti češtině upozorňovat co nejdůrazněji

už ve škole. — Naprosto neuznávám, dokonce zavrhuji mluvit podřečím lidové postavy, nejsou-li tak autorem přímo předepsány. Něco jiného je ovšem krajové podřečí, které samo sebou je vlastně vždy jazykově ryzí. Slang snese opravdu jen periferie, ale lid může mluvit češtinou nejryzejší i v tónu a zvuku, neboť i spád řeči ji dovede strašlivě porušit a zpustošit. Špatně pochopený civilismus je také jeden z největších hříchů proti duchu mluvy. Jaká ledabylost, jaká neláska k řeči se jím omlouvá!" (Z rozhovoru redaktora časopisu *Praha v týdnu* s členkou Národního divadla paní Naskovou. Roč. I, č. 10, s. 4.)

Zcela souhlasíme se zdravým názorem na t. zv. jevištní civilismus, v jehož jménu se v našich divadlech ujal pseudorealismus mluvy v nejhorším smyslu toho slova. Přeloží-li se to ze slovníků estétů do slovníku praktiků: mluvilo se „jako doma".

Vladimír Šmeral, člen Burianova D 41, se vyjádřil stručněji, ale směřuje výše, má na mysli nějaký nový, dokonalý sloh české mluvy:

„Mým úkolem je boj s konvencí. Nechci dělat umělecké museum. A co je mým ideálem? *Býti hercem klasické řeči české.* Vadu řeči úplně zavrhuji, neboť herec má uchovávat řeč ode všech vulgarismů. Když se podobným snahám podařilo zvítězit jinde, musíme tím spíše usilovati o dobrý zvuk české řeči u nás." (*Praha v týdnu* č. 7, s. 11.)

Vladimír Šmeral by nám měl především povědět, co si představuje slovy „klasická česká řeč". Má asi na mysli klasický sloh v přednesu české jevištní mluvy, ale ten nemůže být stavěn na textu slovesně nedokonalém. Čeští dramatikové teprve hledají výraz pro jevištní přepodstatnění pravé podoby živé mluvy, a slovesných klasiků v dramatické tvorbě vůbec nemáme. Hledáme především autora, který by připravil herci k jeho tvorbě látku čistou, bez kazů. A herec stejně jako autor musí bezpečně znát celé tvarové a zvukové bohatství, všechny podstatné a typické znaky svého jazyka. Nestačí jen usilovat o plné vyznění melodie, rytmu české věty a verše. Hrubé vady tvaroslovné i skladebné právě v deklamačním podání takového Burianova D 41 vyniknou ještě více než na jiné scéně. A poněvadž Burianův kolektiv usiluje o čest být vzorem čistoty a krásy české mluvy, musí být také připraven na přísnou kritiku. Nahlédli jsme do knižního vydání Nezvalovy Manon Lescaut. V D 41 ji hrají ve zkráceném znění, takže některý z básníkových prohřešků ve skladbě i v tvarosloví zmizel zároveň s dramaturgickým škrtem, ale mnohé se přece dostaly k našemu sluchu a v jasné dikci zazněly naplno. — Ponechá-

váme umělecké kritice, aby soudila o kráse a pravdivosti ve znění divadelního libreta, ale co se týče jazyka textu i mluvy herců, nelze dosud ani v divadle E. F. Buriana mluvit o dokonalosti. Kl. Rektorisová.

DROBNOSTI.

CUKR (XXIV, 188). Ačkoli české doklady o známosti cukru pocházejí teprve ze sklonku XIV. století, byl nicméně cukr v Čechách znám aspoň o století dříve. Německý básník Heinrich von Freiberg napsal dokončení kusého „Tristana“ Gotfrida Strasburského pro mladého ještě pána Remunta z Lichtenburka, tedy nejpozději v letech osmdesátých století XIII. A v této básni naříká věrný Kurvenal nad mrtvolou svého pána Tristana a zasypává „Svět“ výčitkami. Tak prý odměňuje ty, kteří mu věrně sloužili, všechna radost se stává žalostí, do medu nakapána žluč, růže má trní, setbu obilí dusí bodlák, sladkost zkysá, sluneční jas hasne kroupami. V té souvislosti slyšíme také, že cukr chutná *din zucker ie des smeckens pflac,* ale co kazí jeho pachuť, „nachsmac“, nelze poznat z verše, který končí tímto rýmem; je patrně pokažený a nesrozumitelný.

A. Kraus.

ĎÁBEL MLUVÍ ŠPANĚLSKY, ale český spisovatel má psát česky! V 5. *Programu D 40* otiskl Zdeněk Němeček Poznámky k „Baladě o Kátince“ (str. 102), ale netroufáme si radit: „Prózopisci, již se potápějte, perly a korály z něho vynášejte!“ Spíš to jsou „perličky“, jako na příklad: „Už přes sto let k němu (t. j. k pomníčku) putovali a putují milenci, aby si u něj(!) slibovali věrnou lásku. . . . dramaticky velmi *skromná* (m. skrovná) nosnost konfliktu. — Vždyť v této době je nám naše básnická řeč *nade vše drahou* (m. drahá) a *skrze ni(!)* jsme jevišti mnoho dlužni.“ Laureati, pozor! —*p*—

JAK ČÍSTI PŘÍJMENÍ ROSA? Prof. Frinta navrhoval čísti jméno barokního gramatika Rosy „róza“. Praví, že je nutno při výslovnosti osobních jmen uznati za správnou tu, které užívali jejich nositelé, stejně jako se musí respektovati jejich odchylný, třeba i chybný pravopis. Zjistil, že V. Rosovi říkali *róza,* kdežto napořád slýcháme „papírový tvar rosa“. Jak to zjistil, nenapsal, ale Jakubec (I^2, 886) píše: Celé jméno autorovo Venceslaus Ruzie (= Růže — autor tak vykládá své jméno Rosa, *jako by bylo latinské;* i v Čechořečnosti má na konci obrázek růže) se dá sestavit přesmykováním písmen ze dvou vět v závěrečné písni (skladby Discursus Lipirona, smutného kavalíra, o lásce): věrau nic neselžu, zesnu u víře, lásce.

Jde tu asi o tři příjmení. Po našich krajích je roztroušeno příjmení Rosa, doložené na př. Strakou několikrát v 80. letech 16. století v Táboře

(srov. i Rosík, Rosička). Snad je můžeme spojit i s místními jmény Rosovice a Rosice. Nechci se pokoušet o etymologii, ač by příjmení, která značí meteorologické zjevy, k tomu sváděla (Duha, Mráček, Pára, Prška, Snížek, Vichr a p., cizí na př. Nachtnebel, Morgenthau); musel bych na archiváliích studovat historii toho jména. Mohli bychom myslit i na latinský název růže — šlo by nejspíše o pojmenování podle domu (srov. Jednorožec — pův. majitel domu U jednorožce); zajímavé je, že se v č. příjmení Růže snad ani nevyskytuje, jen Růžička. Tvar Roza je méně častý (srov. i Rozák, Rozín, Rozínek); Kotík jej považuje za odvozený ze jména ženského (jako příjmení Alenka, Ančička a p.); mohlo by to být i fonetické psaní cizí výslovnosti jména prvního. Myslím proto, že by bylo dobře držet se u jména našeho autora ustálené výslovnosti s *-s-*, jak mu asi říkali doma ve Zdicích, a nedbat alamódní hříčky nebo školácké a cizinecké výslovnosti. Často ovšem i dnes spojují naši lidé poctivé české jméno s podobným jménem cizím (co je cizí, zdá se leckomu vznešenější), zejména s francouzským, a vypravují cosi o francouzských šlechtických emigrantech nebo aspoň o zbylých raněných vojácích. *Josef Beneš.*

ODKUD JE JMÉNO ARBES, zkoumali, pokud vím, třikrát v Lidových novinách. 1. Dr. Horníček (18. VI. 40) myslí, že toto slovo je nářeční formou slova die Erbse — uvádí výraz Zucker-Arbess (Zuckererbse, Zuckererbes, Zuckerarbessel). „Podle toho Arbes by byl »Hrášek«". 2. Pan G. J. (28. VI. 40) upozorňuje na místo v Kralické bibli (III. Mojž., XI, 20—21): „. . ze všelikého zeměplazu křídla majícího, kterýž na čtyřech nohách chodí, jísti budete ty, kteříž mají stehénka na nohách svých, aby skákali na nich po zemi. Titoť pak jsou, kteréž jísti budete: *arbes* vedlé pokolení svého . . ." Pan Vlastimil Čejka (2. VIII. 40) poučuje, že je to zkomolenina hebrejského slova 'arbeh, jež znamená jistý druh kobylky, nejspíše kobylku stěhovavou; bylo přejato v originále, poněvadž překladatelé neznali významu toho slova — podobných příkladů, že se v překladu vyskýtá zkomolené slovo nepřeložené, je prý v kralickém překladu mnoho. Pan Č. upozorňuje, že „si nemůžeme dosti snadno vysvětliti, jakým způsobem vzniklo přenesení nebo použití tohoto slova za rodné (!) jméno". 3. Autor druhého článečku upozorňuje také, že obec Varvažov se jmenovala i Arbesau; považuje za možné, „že jméno J. Arbesa mělo původ od jeho předků rodilých z Varvažova (nikoli arci z kraje od Mirovic, nýbrž druhého, od Chabařovic)."

Myslím, že pravdě nejpodobnější je výklad první, srov. česká příjmení Ječmen, Pšenička a p.; známe i česká příjmení Hrach a Hraše. Jar. Kvapil (O čem vím, str. 84) se zmiňuje o Orbesce, Arbesově příbuzné, myslím z Merklína; tvar s *o-* je vlivem bavorského nářečí, v mém domově říkají Němci hrachu *oabes*. Těším se, že nám někdo *studiem matrik a archiválií* dokáže, který výklad je správný. *Josef Beneš.*

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. — Tiskly Graf. závody Pour a spol. v Praze I., Waldhauserova 17.